

Van eenmanszaak tot kenniscentrum

25 jaar stadsarcheologie in 's-Hertogenbosch

Hans L. Janssen

Een terugblik en een visie op de toekomst van de stadsarcheologie in 's-Hertogenbosch, zo kunnen we deze uitgewerkte lezing van Hans Janssen het beste typeren. Wat is er veel gebeurd, maar dan de verbaazing dat we toch nog zo weinig weten over het (alledaagse) leven in onze oude stad. Mochten we denken dat het Verdrag van Malta voor de beoefening van de (stads)archeologie de hemel op aarde betekent, Janssen wijst ons op de voetangels en klemmen die verschoen liggen bij het zoeken in het bodemarchief.

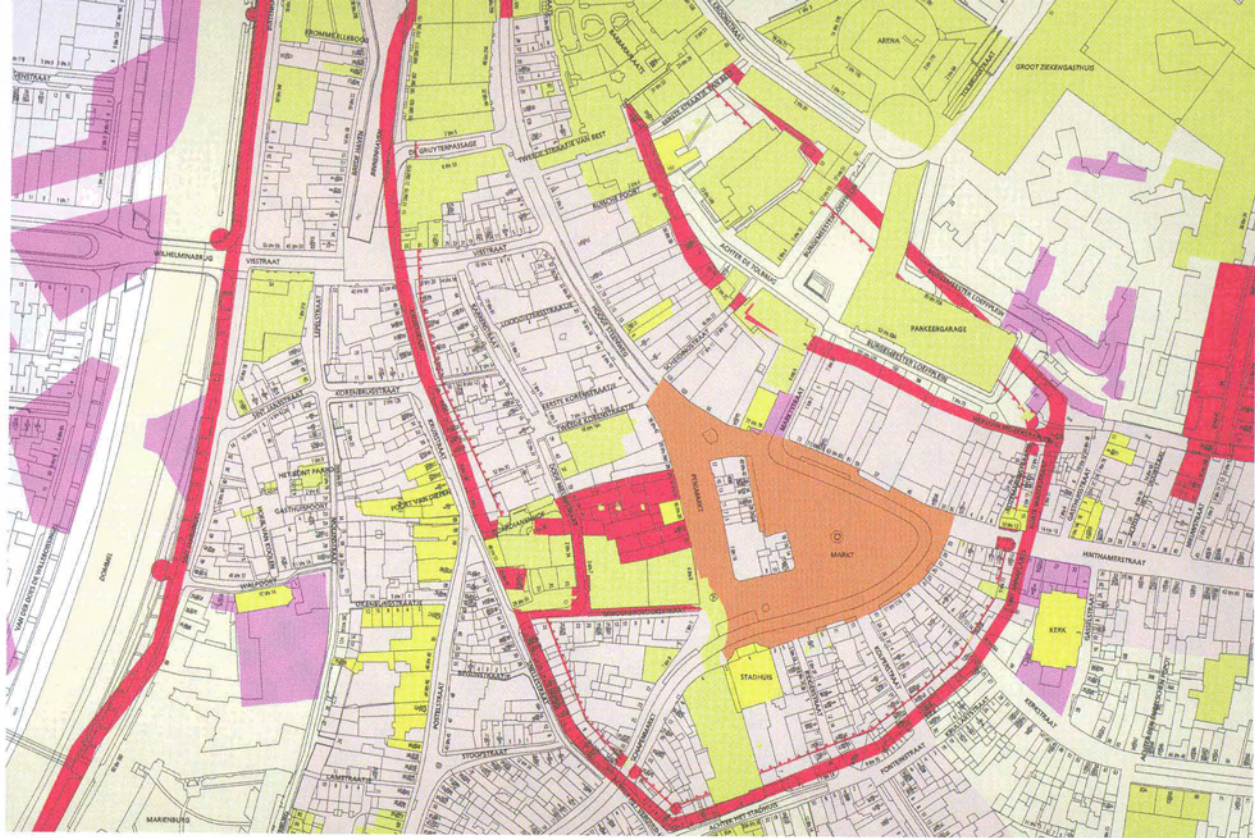
Het begin

Het initiatief om in 's-Hertogenbosch door de gemeente archeologisch onderzoek uit te laten voeren, is afkomstig van mijn huidige collega Ad van Drunen. Toen in 1977 plannen werden gemaakt voor een nieuwe bestrating en riolering op de Markt, adviseerde Van Drunen de toenmalige wethouder Wagmakers dat dergelijke activiteiten eigenlijk archeologisch begeleid moesten worden. Dit advies werd opgevolgd en resulteerde in juli 1977 in mijn komst naar 's-Hertogenbosch om, voorafgaand aan de werkzaamheden op de Markt, een archeologisch onderzoek uit te voeren. Niet alleen het belang van de archeologie stond hierbij voorop. Er waren vanaf het begin ook politieke eisen, want men vond het eigenlijk wel noodzakelijk de grote middeleeuwse stadswaterput terug te vinden, zodat daar bij de herinrichting iets mee kon worden gedaan. De exacte positie van deze put was niet bekend. De enige bekende afbeelding, op een topografisch niet erg exact 16e-eeuws schilderij, gaf echter een globale indicatie. Op basis van deze afbeelding en de inschatting, dat een dergelijke enorme waterput een zeer grote verstoring in de bodem zou hebben moeten veroorzaken, kon ik



De voorgevel van de oude Sint-Jacobskerk, sinds 1988 domicilie van de gemeentelijke Bouwhistorische en Archeologische Dienst, tegenwoordig de Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten. (Foto: N. van Onna)

mijn opgravings sleuven zo aanleggen, dat ik de waterput wel moest raken. Zo geschiedde. Tegelijkertijd bleken de archeologische gegevens ook de oudste historische bronnen over de stichting van de nederzetting in de late 12e eeuw te ondersteunen, terwijl bovendien bleek dat er nog een oudere Romeinse nederzetting onder de middeleeuwse sporen lag. De resultaten van de opgravingen wekten zoveel tevredenheid en enthousiasme, dat de gemeente-



verklaring

- Categorie 1: Archeologisch monument
- Categorie 2: Archeologische elementen als onderdeel van bovengrondse rijks- en gemeentelijke monumenten
- Categorie 3: Belangrijke behoudenswaardige archeologische elementen
- Categorie 4: Belangrijke resten mogelijk aanwezig
- Categorie 5: Middeleeuwse hoofdstructuur
- Categorie 6: Overige gebieden waar vondsten te verwachten zijn
- Categorie 7: In het verleden vergraven terreinen

Een bord van roodbakkend aardewerk, versierd met wit slib en ingekrast sgraffito (eerste helft 16e eeuw). De twee staande raderen met daar doorheen twee gekruiste zwaarden staan symbool voor de heilige Catharina.



Zij genoot – met Barbara en Agatha – in 's-Hertogenbosch bijzondere vereering: ze waren patroonheiligen van drie religieuze broederschappen die in de loop van de 16e eeuw opgingen in de rederijderskamers. Opgraving Zuidwal, 1988. (Foto: BAM)

Uitsnede uit de Archeologische Verwachtingskaart: te zien zijn o.a. het archeologisch monument onder de Markt (oranje), belangrijke behoudenswaardige archeologische elementen zoals de oudste stadmuur en gracht, het Minderbroeders- en Predikherenklooster en delen van de vestingwerken (rood) en mogelijk nog aanwezige belangrijke resten (paars). In groen zijn reeds vergraven terreinen aangeduid. Aan elk van de in de legenda aangeduide inhoudelijke categorieën is specifiek beleid gekoppeld. (Tekening: BAM)

raad, nog vóór de opgravingen op de Markt waren beëindigd, tot een soortgelijk onderzoek besloot op het terrein waarop in de Middeleeuwen de *Uithof van Postel* had gestaan en nieuwbouw gepland was. Zo werd na de Markt in 1978 het terrein van de *Uithof van Postel* opgegraven. Dat ging in 1979 zo door, in de zomer van 1979 zelfs met drie opgravingen tegelijk binnen en buiten 's-Hertogenbosch. Deze incidentele activiteiten waren uitermate typerend voor de stadsarcheologie in de jaren 70. Dat was in geheel West-Europa zo. Hieraan lag een grote publieke verontwaardiging ten grondslag over de achteloze manier waarop door stadsbestuurders, in naam van de vooruitgang, honderden jaren stadsgeschiedenis naar de storthoep werden afgevoerd om grootschalige nieuwbouw mogelijk te maken. In Engeland leidde dat in 1972 tot een vlamvend, maar goed onderbouwd protest: 'The Erosion of History'. Tien jaar later, in 1982, werd ook voor Nederland de schaal van de verwoesting in de steden in kaart gebracht, door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) in het rapport 'Het Bodemarchief Bedreigd'.¹ Overal in Europa leidde deze stroming tot

incidentele acties en opgravingscampagnes in steden, meestal uitgevoerd door ad hoc samengestelde archeologische 'units'. In Engeland ontstond de zeer actieve organisatie *Rescue*.

Deze activiteiten zouden we kunnen omschrijven als het uitvoeren van noodonderzoek op archeologisch waardevolle terreinen, die als het ware toevallig in de stad lagen. Het waren dan ook meestal specifieke objecten, een stadspoort, een kerk, een klooster, een kasteel of paleis die het onderwerp waren van onderzoek. Het was wat collega Verhaeghe en ik toen 'archeologie in de stad' hebben genoemd, in tegenstelling tot de door ons gewenste meer structurele aanpak, de 'archeologie van de stad'.²

Zoals overal elders in Europa had in 1977 de Nederlandse stadsarcheologie in hoge mate het karakter van 'archeologie in de stad', ook in 's-Hertogenbosch. In Nederland vertaalde de *Rescue-stroming*, het gevoel van: 'burgers, redt uw stad', zich in de loop van de jaren '70 en vooral de jaren '80, echter op typisch Nederlandse wijze in de aanstelling van gemeentelijke archeologen, meestal aanvankelijk, zoals in mijn geval met een tijdelijk contract. De stad Den Bosch was één van de eerste vertegenwoordigers van deze trend. Op den duur ontwikkelde zich in Nederland hieruit een meer structurele aanpak, doordat in veel steden gemeentelijke archeologische diensten ontstonden met een gemeentelijke archeoloog in vaste dienst.

Een structureel onderzoeksprogramma: archeologie van de stad

Toen ik in 1980 een vaste aanstelling kreeg, was het mogelijk om een structureel onderzoeksprogramma te definiëren. Het was voor mij vanzelfsprekend om daarbij de gehele stad te zien als het onderzoeksobject van de archeologie. De stad als geheel is echter wel het grootste en meest complexe artefact dat denkbaar is. Daarom moe-

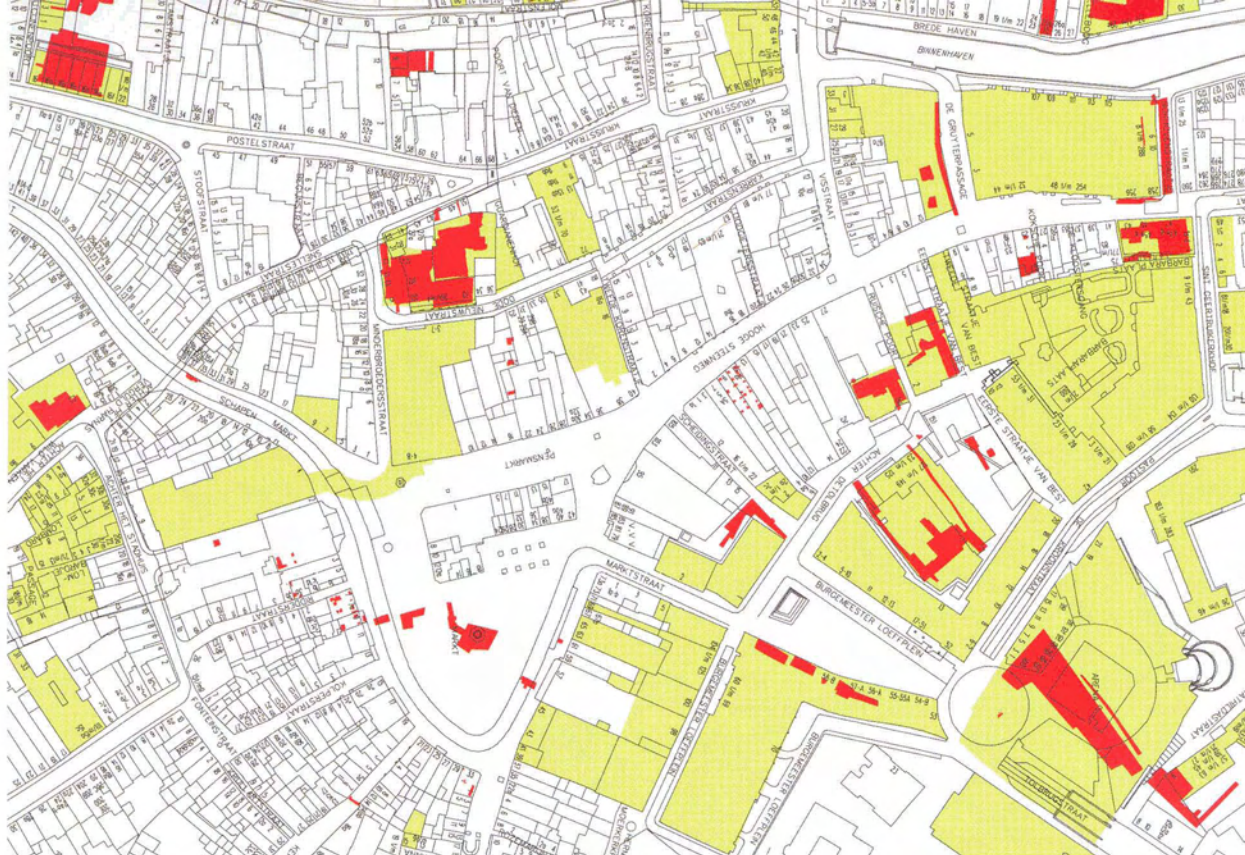
In de beerput van de Tolbrugkazerne (aangelegd 1744) is een aantal tabaks- en snuifdozen aangetroffen. Eén van de mooiste is deze doos met aan de ene zijde de voorstelling van Adam en Eva in het Paradijs en hun verdrijving daaruit. Op de afgebeelde zijde staat de droom van de Jacobsladder: Jacob ziet in zijn droom de engelen 'op en neder dalen'. (Foto: BAM)



Detail van de omgeving van de Sint-Janspoort op de 'kaart van Barlandus' (uitgave Braun-Hogenberg 1590). Al in 1639 werd onderzoek gedaan naar resten van een oude poort aldaar. De BAM groef hier opnieuw in 2003 (zie de foto van het straatje op pag. 130 en de Bossche Noot op pagina 124). (Stadsarchief, Historisch-Topografische Atlas)

ten in deze 'archeologie van de stad' eerst de componenten herkend en gedefinieerd worden, waarna hun groei en evolutie in hun onderlinge samenhang bestudeerd moeten worden. De vraagstelling is in essentie historisch en voor de bestudering ervan vanuit de archeologische bronnen is een grote mate van samenwerking nodig met de bestudeerders van de geschreven bronnen, de kunsthistorici en de bouwhistorici. Op basis van de op dat moment aanwezige informatie heb ik zeven onderzoeksvelden gedefinieerd, die met elkaar een model van de materiële geschiedenis van Den Bosch vormen.³ De onderzoeksvelden waren ruim gedefinieerd, omdat toen in archeologisch opzicht vrijwel niets van Den Bosch bekend was. Ik ging ervan uit, dat de openstaande vragen in dit model beantwoord zouden kunnen worden uit het komende archeologische onderzoek.

Sinds 1980 is deze benadering verder uitgewerkt. Voor de uitvoering van opgravingen worden sindsdien, binnen de beschikbare opgravingscapaciteit en financiële en praktische mogelijkheden, prioriteiten gesteld op basis van wat een specifiek terrein voor een specifieke vraagstelling binnen een onderzoeksveld op kan leveren. Alle opgravingen en waarnemingen worden zo deelprojecten in het totaalproject: 'de (materiële) geschiedenis van Den Bosch vanuit archeologische bronnen'. In deze 25 jaar zijn zo circa



driehonderd opgravingen en waarnemingen uitgevoerd, waaronder honderdnegentien grote, elk in tijdsduur variërend van enige weken tot twee jaar.

Het materiële beeld na 25 jaar archeologisch onderzoek

Na 25 jaar archeologisch onderzoek begint de materiële geschiedenis van de stad 's-Hertogenbosch langzaam maar zeker vorm te krijgen. Dit bestek is te kort om daar diep op in te gaan. Ik beperk me daarom tot enkele aspecten waarover een fundamenteel nieuw beeld is ontstaan. Dit geldt bij voorbeeld voor het ontstaan van de stad. De opgravingen hebben aangetoond dat Den Bosch ontstaan is rond de huidige Markt in de tweede helft van de 12e eeuw, bij een hertogelijke residentie, bestaande uit een groot tufstenen huis. Voorafgaand aan die eerste nederzetting zijn op de huidige Markt bomen gerooid. De nederzetting is gesticht en niet, zoals meestal, ontstaan uit een oudere nederzetting. Wel zijn op deze plaats duizend jaar oudere bewoningssporen waargenomen van een in de derde eeuw na Christus verlaten nederzetting uit de late IJzertijd en de Romeinse periode. De opgravingen hebben ook duidelijk gemaakt hoe de structuur van de vroeg 13e-eeuwse stad er uit heeft gezien. Zo blijkt dat de archeologisch en bouwhistorisch gedocumenteerde eerste stadsommuring in één keer gebouwd is, waarbij alles er op wijst dat deze ommuring in opdracht van de hertog gebouwd werd, waarschijnlijk kort na 1202. Het is een zeer doordachte aanleg met drie (opgegraven) hoefijzervormige stadspoorten en twee waterpoorten. Deze ommuring en vooral de poorten behoren tot de modernste van hun tijd en hebben alleen parallellen in Frankrijk

Een deel van het overzicht van de opgravingen en de erosie van het bodemarchief tussen 1976 en 2002; afgebeeld is het gebied rond de Markt. In groen wat door nieuwbouw verloren is gegaan, in rood de terreinen die in deze periode archeologisch onderzocht zijn.

(Tekening: BAM)

en Engeland. Ook kunnen we concluderen dat de hertog na de voltooiing van deze stenen stadsmuur zijn residentie heeft verlaten en geschonken aan de Minderbroeders (Franciscanen), die hier volgens hun eigen overlevering in 1228 hun oudste klooster in Nederland vestigden. Een groot gedeelte van dit klooster werd opgegraven. Uit dezelfde periode is iets ten noorden van de Markt de haven opgegraven, aangelegd in de oorspronkelijke stroom van de Aa, die binnen de stadsommuring was gebracht. Uit de opgravingen is gebleken, dat overal in de nieuwe stad terreinen werden opgehoogd en bouwrijp gemaakt, waterlopen gegraven en gekanaliseerd en oeverbeschoeiingen aangebracht. De hertog zelf bouwde een nieuwe residentie buiten de muren en was waarschijnlijk betrokken bij de bouw van een nieuwe kerk, de latere Sint Jan. Uit de schriftelijke bronnen weten we dat de hertog verantwoordelijk was voor de verlening van stadsrechten en handelsprivileges aan de nieuwe stad, terwijl de opgravingen een groot aantal aanwijzingen geven voor allerlei takken van nijverheid en regionale en zelfs internationale handelsbetrekkingen.

's-Hertogenbosch was niet de enige 'nieuwe stad' ('novum oppidum' in de eigentijdse, in het Latijn gestelde bronnen), die door de hertog werd gesticht en bevoor-

deeld. Dat deed de hertog ook elders in de Kempen, in Eindhoven, Helmond, Oisterwijk en Sint-Oedenrode. Opgravingen in Eindhoven en Helmond hebben aangetoond dat ook deze nederzettingen toen tot economische bloei kwamen. De bloei en expansie van 's-Hertogenbosch vanaf ca 1230 tot ca 1350 heeft echter deze andere nederzettingen ver in de schaduw gesteld. In deze periode steeg het inwonertal tot boven de 13.000 en vertienvoudigde de oppervlakte van de stad binnen een nieuwe ommuring. Den Bosch werd één van de middelgrote steden van Europa en na Utrecht de tweede stad binnen de grenzen van het huidige Nederland.

Het enorme groeitempo van deze middeleeuwse 'boomtown' weerspiegelt zich in haar materiële cultuur. Er verrijzen nieuwe grote publieke gebouwen zoals een waag en lakenhal, er wordt een nieuwe haven aangelegd, de parochiekerk wordt flink uitgebreid en er vestigen zich een groot aantal nieuwe kloosters in de stad. Allerlei ambachten komen tot bloei, waarbij vooral de op de export gerichte lakennijverheid, leerindustrie en de productie van een enorme variëteit van metalen voorwerpen op de voorgrond treden. Hoe particuliere stadsbewoners reageren op deze snelle economische groei blijkt bij voorbeeld uit de huisconstructies. Hierin zien we een zeer snelle ontwikkeling die loopt van lichte, op roosters gefundeerde houtskelethuisjes met lemen wanden via grotere houtskelethuizen op bakstenen poeren naar rond 1300 volledig in baksteen uitgevoerde stedelijke huizen. Een groot deel van de opgegraven huizen uit deze groep behoort tot de zogenaamde 'stadskastelen', patriciërshuizen met een gecombineerde functie van residentie, handel en opslag. Ook de adel en elders gevestigde kloosters komen op de nieuwe metropool af en bouwen of kopen hier huizen.

Deze elementen en vele andere, ook uit latere perioden, zijn af te leiden uit het archeologische onderzoek. Het zijn ont-

wikkelingen, die we vaak alleen met archeologische bronnen aan kunnen tonen. In de afgelopen 25 jaar hebben we daarvan verslag gedaan in enkele boeken en vele artikelen in lokale, nationale en internationale tijdschriften. Ook in de komende jaren zullen we

deze elementen verder onderzoeken en publiceren. Dit geldt voor bijvoorbeeld de huisconstructies, de rol van de adelsresidenties, de kloosters, maar ook voor de archeologische aanwijzingen voor de nijverheid en ambachten en de materiële cultuur via de roerende goederen. Op dit ogenblik loopt een onderzoek naar de rol van het gebruiksglas en is zojuist door Henk van Haaster een dissertatie afgerond naar de ontwikkeling van het voedselpatroon in de stad aan de hand van het onderzoek van de resten van planten, pollen en zaden uit vooral beerputten.

De Bossche archeologie na 25 jaar: een kenniscentrum

In deze 25 jaar van opgraven, conserveren, documenteren, uitwerken en publiceren is de Bossche archeologie gegroeid van een eenmanszaakje tot een archeologisch kenniscentrum voor de materiële cultuur van de stad.

Daar is de kennis aanwezig om dit materiaal te publiceren, tentoonstellingen in te richten en andere publieksactiviteiten te organiseren.

Al deze archeologische kennis en dit materiaal bevinden zich, deels gepubliceerd, deels uitgewerkt en deels onuitgewerkt, in de depots en archieven van de afdeling Bouw-historie, Archeologie en Monumenten van de gemeente 's-Hertogenbosch in de Bethaniestraat. Dankzij een structurele verruiming van de personeelsbezetting tot 3 personen en een structurele vergroting van de kredieten in 1990 (op basis van een goedgekeurd beleidsplan) zijn we vanaf dat moment in staat geweest een belangrijk deel van de structurele achterstand in de verslaglegging, conservering van materialen en ondersteunend onderzoek in te lopen.

Naast deze inhoudelijke kerntaak zijn er in de afgelopen tien jaar nog twee belangrijke taken tot ontwikkeling gekomen: ten eerste de archeologische monumentenzorg en ten tweede de publiekspresentatie van onderzoeksresultaten.

Archeologische monumentenzorg is de kern van het *Verdrag van Malta*, waarover straks meer. De archeologische monumentenzorg is in Den Bosch relatief laat van de grond gekomen. In dit opzicht is 's-Hertogenbosch een voorbeeld van de wet van de remmende voorsprong. Hier vond de introductie van de archeologie in het gemeentelijk apparaat zó vroeg plaats, dat er wél mogelijkheden waren om onderzoek te doen en te financieren, maar niet om terreinen te beschermen. Een dergelijke pretentie voor de archeologie, zeker in stadscentra en in elk geval in 's-Hertogenbosch, was in de late jaren '70 en de jaren '80 ongehoord. In de late jaren '80 en de jaren '90 kenterde dit klimaat echter en in de meeste gemeenten, waar in deze jaren de archeologie voor het eerst werd geïntroduceerd, werd de archeoloog onmiddellijk betrokken bij de ruimtelijke ordening en het beschermingsbeleid.

We hebben deze relatieve achterstand de laatste vijf jaar



Steengoed beker met de portretten van Karel v, Maximiliaan en Frans I. Zijaanzicht met Karel v. Opgraving Orthenpoort, 1980. (Foto: BAM)

echter ingehaald. Nu worden we beter en in een vroeger stadium betrokken bij de planning van de ruimtelijke ordening. Voor de binnenstad is de zogenaamde 'archeologische verwachtingskaart' ontwikkeld, een bijzonder belangrijk instrument voor de archeologische monumentenzorg. Daarbij zijn alle terreinen in de binnenstad ingedeeld in een aantal categorieën, van zeer belangrijk tot terreinen zonder archeologische waarden. Aan deze classificatie is planologische bescherming gekoppeld, gaande van 'te beschermen archeologisch monument', via 'zo veel mogelijk – in overleg – te beschermen', naar 'te documenteren', en 'geen archeologische activiteit nodig'. De gemeenteraad heeft deze archeologische verwachtingskaart vorig jaar als gemeentelijk beleid vastgesteld. Een ander essentieel aspect van de archeologie in 's-Hertogenbosch in de afgelopen 25 jaar is de publiekspresentatie geweest. Vele grote en kleine publicaties verschenen en ook is het Bossche materiaal in diverse tentoonstellingen te zien geweest. Onlangs is een belangrijke stap gezet voor de verbetering van de publieksvoorlichting, met het nieuwe Afdelingsplan van de BAM uit 2002, gebaseerd op de beleidsnota 'Van Behouden tot Inspireren' uit 2000. Dit voorziet in de aanstelling van een publieksfunctionaris en de voorbereiding van wat wij 'open depot' hebben gedoopt, een goed toegankelijk gemaakte studiecollectie, die ook beperkt voor publiek te zien zal zijn. Tevens zijn kredieten beschikbaar gesteld om het gebouw waarin wij gevestigd zijn, aan te passen aan de eisen van het depot en de publieksfunctie.

Resten van de Koepoort, in 2003 blootgelegd bij onderzoek in het kader van de restauratie van de vestingwerken aan de Sint-Janssingel. Te zien is de doorgang aan de stadszijde, met tussen de twee muren nog 16e-eeuwse bestrating. Na 1528 werd aan de buitenzijde van de poort het Sint-Jansbolwerk aangelegd, en in 1597 werd in de flank van dit bolwerk een nieuwe poort gemaakt (de Sint-Janspoort). De Koepoort werd toen buiten gebruik gesteld en de doorgang dichtgebouwd met de nieuwe poortwachterswoning. Het muurwerk dat op de foto dwars over de stenen ligt was de zijmuur van deze woning. (Foto: BAM)



De gemeentelijke archeologie in de toekomst: de implicaties van Malta

Het toekomstige gemeentelijk beleid op het gebied van de archeologie is in grote lijnen gericht op de volgende elementen:

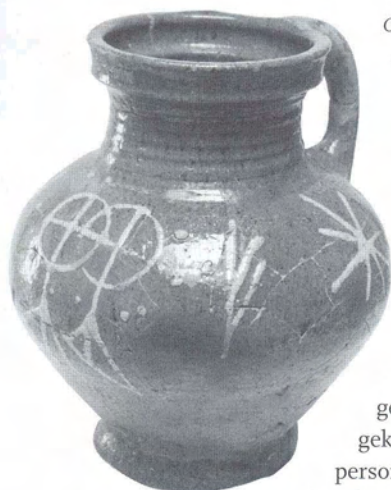
- voortzetting van het opgravingsbeleid;
- grotere nadruk op de archeologische monumentenzorg, steunend op de archeologische verwachtingskaart;
- grotere nadruk op publiekspresentaties;
- een inhaalslag met betrekking tot de verslaglegging van opgravingen uit 'het verleden', resulterend in wetenschappelijke en publieksgerichte publicaties, en een voor het publiek beter toegankelijk, zogenaamd *open depot*.

Voorzover het aan mij, en ons gemeentebestuur ligt, zullen wij dit beleid voortzetten. In welke mate dit mogelijk zal zijn, zal ook afhangen van de manier waarop het Verdrag van Malta in de Nederlandse monumentenwet zal worden opgenomen en wat de positie van de gemeentelijke archeologie hierin zal zijn.

Wat is het probleem van de Nederlandse stadsarcheologie met de invoering van het Verdrag van Malta? Om dat duidelijk te maken moet ik eerst schetsen waarom het Nederlandse model voor stadsarcheologie in de afgelopen 25 jaar zo succesrijk is geweest.

Er zijn nu 36 gemeenten in Nederland met een eigen archeologische dienst. Recente inventarisaties tonen aan, dat in de afgelopen jaren een groot deel van alle opgravingen in Nederland door deze gemeentelijke archeologen is uitgevoerd, terwijl enige jaren geleden ongeveer de helft van alle professionele Nederlandse archeologen werkzaam was bij een gemeente. Dit is ook binnen Europa uitzonderlijk en er is geen enkel Europees land, waar de stadsarcheologie zo goed ontwikkeld is. In Engeland bijvoorbeeld zijn vrijwel alle stedelijke units in de loop van de jaren tachtig ter ziele gegaan, omdat de financiering door de regering Thatcher abrupt werd stopgezet. In de rest van Europa is het niet veel beter gesteld. De voornaamste oorzaak hiervan is dat de archeologie in vrijwel alle Europese landen een nationale zaak is, waarvoor de rijksoverheid verantwoordelijk is. Op rijksniveau zijn er dan altijd zaken die een grotere prioriteit hebben dan stadsarcheologie.

Voor het Nederlandse succesverhaal zijn naar mijn mening twee oorzaken aan te wijzen, die elders in Europa ontbreken. De eerste is paradoxaal genoeg het feit dat al vroeg in de jaren 80 de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te kennen gaf, dat ze niet in staat was de verantwoordelijkheid voor het gehele Nederlandse stedelijke bodemarchief op zich te nemen en dat ze deze aan de lokale overheden overliet. De tweede oorzaak is dat in Nederland de positie van de gemeenten als autonome lagere overheid met vergaande bevoegdheden over het algemeen sterker was dan elders in Europa. In de huidige



Op deze kan van roodbakkerd aardewerk uit de eerste helft van de 16e eeuw is naast de raderen van de heilige Catharina een palmtak afgebeeld. De tak staat symbool voor haar martelaarschap. Opgraving Achter het Verguld Harinas, 1997. (Foto: BAM)

monumentenwet werd opgenomen dat, naast de ROB en de universiteiten, gemeenten met voldoende gekwalificeerd wetenschappelijk personeel zelfstandig opgravingen konden uitvoeren door aan hen een zogenaamde 'opgravingsbevoegdheid' te verlenen.

Aan de opgravingsbevoegdheid van een gemeente was bovendien altijd de verplichting gekoppeld tot het onderhouden van een depot en het verzorgen van de wetenschappelijke uitwerking en de publieksvoorlichting. Een gemeentelijke archeologische dienst fungeert dus altijd als een lokaal archeologisch kenniscentrum, waar een stedelijk archeologisch beleid kan worden gevoerd, dat sturing geeft aan opgravingen, beheer, uitwerking en publicatie.

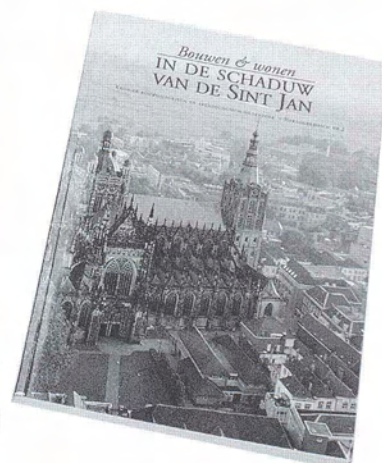
Dit gemeentelijke archeologische beleid heeft een aantal belangrijke voordelen. Zo zijn de door gemeenten in eigen beheer uitgevoerde opgravingen goedkoper dan opgravingen 'in de markt'; de lijnen in het gemeentelijk apparaat en naar particulieren zijn kort, zodat ook voor kleinschalige objecten snel kan worden gereageerd op plotseling opduikende probleemsituaties, sneller en dus goedkoper dan enige marktpartij dat kan. De sturing van de opgravingsactiviteit in een stad wordt daarbij bepaald door de gemeentelijke archeologische dienst op basis van het totale onderzoeksplan. Van elk project kan dan worden bepaald wat met welke prioriteit en met welke intensiteit wordt gedocumenteerd. Daardoor kan met een goed onderzoeksplan en relatief weinig geld veel bereikt worden. Alle opgravingen, tot en met de kleinste waarneming, zullen zo bijdragen tot een compleet archeologisch beeld van de betreffende stad; er gaat geen kennis verloren. In Den Bosch en vele andere steden hebben we dat al tientallen jaren gedaan en een schat aan informatie verzameld.

Het Verdrag van Malta, dat op 16 januari 1992 in Valetta op Malta is gesloten tussen de lidstaten van Raad van Europa, wordt binnenkort in de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd door een herziening van de Monumentenwet uit 1988. Het verdrag bepaalt dat het archeologisch erfgoed beschermd moet worden, bij voorkeur via maatregelen in de ruimtelijke ordening. Als dit niet mogelijk is, moeten de gegevens worden gedocumenteerd door middel van opgravingen volgens het principe 'de vervuiler

betaalt'. De verstoorder zal dus de kosten van een opgraving moeten betalen.

De achterliggende gedachte daarbij is vooral het probleem op te lossen dat het Rijk en de Provincies de afgelopen periode hebben gehad om op een verantwoorde wijze de documentatie van het bodemarchief te realiseren tijdens het op de schop te nemen van Nederland in het laatste decennium. Deze documentatie is namelijk in het oude systeem niet gelukt. Om dit te verwezenlijken heeft men gemeend de 'opgravingsmarkt' te moeten privatiseren en op deze manier te verruimen. Om daarbij beunhazerij te voorkomen is een uitgebreid kwaliteitssysteem in het leven geroepen, het *Kwaliteitssysteem Nederlandse Archeologie* (KNA), en een certificeringssysteem van archeologen die voldoende wetenschappelijke kwaliteit hebben voor het uitvoeren van opgravingen. Ter waarborging van deze kwaliteit is vanzelfsprekend uitvoerige regelgeving nodig en zo is op Rijksniveau een *College voor de Archeologische Kwaliteit* (CvAK) opgericht en een *Rijksinspectie voor de Archeologie*, het RIA, die zal toezien op de naleving van de regelgeving. Op zichzelf is tegen een dergelijke invulling geen bezwaar. De concrete uitwerking hiervan dreigt echter voor gemeenten met een archeologische dienst en een historische binnenstad bijzonder ongunstig uit te vallen. De kwaliteitseisen die aan een opgraving worden gesteld, en daarmee de kosten, die aan de verstoorder worden berekend, zijn gebaseerd op de kosten van een technisch veel eenvoudigere en daardoor goedkopere opgraving op het platteland. De situatie in historische binnensteden is echter meestal gecompliceerd, met een diepe stratigrafie, zodat de documentatie relatief arbeidsintensief is, veel tijd kost en dus ook relatief duur is. Daardoor alleen al dreigt de financiering van stadsopgravingen uit de boot te vallen, vooral omdat de opgravingskosten van kleine terreinen in binnensteden door commerciële bedrijven al

Twee voorbeelden van publicaties over de resultaten van het archeologisch onderzoek: de *Kroniek Bouwhistorisch en Archeologisch Onderzoek* deel 1 en 2. (Foto: BAM)



gauw een zeer groot percentage kunnen gaan vormen van de totale bouwsom. Het wordt nog veel erger als we de resultaten van een recent aan het ministerie uitgebracht rapport (RIGO Advies B.V. 'Archeologische opgravingen bij bodemverstoringen') erbij pakken, dat berekent dat de kosten van een opgraving door een eigen gemeentelijke dienst slechts een kwart kost van wat een commerciële partij berekent.

Tel, als gemeente, uit je winst. De opgraving moet bij voorkeur privaat worden uitgevoerd, maar kost dan minstens vier maal zoveel als in de oude situatie en kan met een beetje pech niet onder de door particulieren gedragen financiering van de Maltawet worden gebracht, terwijl de eigen organisatie extra wordt belast met een flinke portie bureaucratische regelactiviteiten. Er zijn nog wel wat andere bezwaren tegen de huidige Maltawet in te brengen. Ik noem hierbij bijvoorbeeld de rol van vrijwilligers bij opgravingen. In de praktijk zullen vrijwilligers bij opgravingen nauwelijks meer een rol kunnen spelen, enerzijds door excessieve veiligheidsregelgeving, anderzijds door de concurrentievervalsing, die dan waarschijnlijk volgens de NMA-normen zal gaan optreden.

Dit alles is erg genoeg, maar nog niet de kern van het probleem. De Maltawet is gericht op het uitvoeren van opgravingen tot en met de rapportage van de resultaten en de deponering van de vondsten in een officieel depot. Aan het vervolgtraject, de uitwerking en de synthese van de gegevens tot een nieuw wetenschappelijk inzicht, besteedt de wet geen aandacht. Het laat dit in het midden. Om het systeem te financieren worden opgravingen geprivatiseerd en losgekoppeld van de gemeentelijke diensten, die ze nu uitvoeren.

Daardoor wordt het wetenschappelijk en uit kosten oogpunt effectief gemeentelijk opgravingsbeleid onderuit gehaald, terwijl bovendien de uitwerking en publicatie/publiekspresentatie van het oudere onderzoek totaal genegeerd worden. Veel kennis kan bovendien verloren gaan door de geïsoleerd uitgevoerde projecten, waar men steeds opnieuw het wiel zal uitvinden (of erger, niet uitvinden).

Ik vind dat de rol van de stadsarcheologische dienst als kenniscentrum met al zijn voordelen zoals een efficiënte sturing van het opgravingsproces met lage kosten en directe, korte lijnen naar het ambtelijk apparaat, bestuur en bevolking, behouden moet blijven. We zitten in onze steden niet te wachten op een nieuw soort opgravingen, volgens minimale, schematische normen tegen verviervoudigde kosten, die geen recht doen aan de complexiteit van de stad. Vanuit het totale proces gezien zouden wij, de bevolking van onze steden en de wetenschappelijke wereld als geheel, veel meer gebaat zijn bij een betere financiële ondersteuning in de kosten van de uitwerking en synthese van het al opgegraven materiaal, zodat het al verkregen beeld onderbouwd naar buiten kan worden gebracht.

De inspanningen hiervoor gaan de mogelijkheden van de meeste van onze gemeenten te boven. Ook daarvoor is, denk ik, behoud van de rol van de gemeentelijke archeologie als kenniscentrum noodzakelijk. Voor de volgende 25 jaar zouden we willen oogsten wat de afgelopen 25 jaar gezaaid is.

Literatuurselectie

- H.L. Janssen (redactie), *Van Bos tot Stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1983).
- H.L. Janssen, *Archeologisch onderzoek in 's-Hertogenbosch*. Uitgave van het gemeentebestuur van 's-Hertogenbosch (brochures, uitgegeven in 1981, 1983, 1985).
- H.L. Janssen, 'Bricks, Tiles and Roofing-tiles in 's-Hertogenbosch during the Middle Ages', in: D. Deroeux (redactie), *Terres cuites architecturales au moyen âge. Mémoires de La Commission départementale d'Histoire et d'Archéologie du Pas-de-Calais*, 22/2 (Arras 1986) 73-93.
- H.W. Boekwijt en H.L. Janssen (redactie), *Kroniek van Bouw-historisch en Archeologisch Onderzoek 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1988).
- H.L. Janssen en J.R. Treling, 's-Hertogenbosch, een groeistad uit de late Middeleeuwen', in: H. Sarfatij (redactie), *Verborgene Steden, stadsarcheologie in Nederland* (Amsterdam 1990) 86-98.
- H.L. Janssen, 'Medieval material culture and the problem of the historical interpretation of archaeological evidence: the example of the town of 's-Hertogenbosch', in: *Mensch und Objekt im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Leben-Alltag-Kultur. Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Nr.13. Sitzungsberichte der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 568. Band (Wien 1990) 397-468.
- H.L. Janssen, 'Räumliche Entwicklung, Parzellierung und Hauskonstruktionen in 's-Hertogenbosch zwischen 1150 und 1350', in: *Jahrbuch für Hausforschung* 39 (1988) 153-172.
- H.W. Boekwijt en H.L. Janssen (redactie), *Bouwen en Wonen in de schaduw van de Sint Jan* ('s-Hertogenbosch 1997).
- H.L. Janssen, 'Patrician and Aristocratic Town Residences in 's-Hertogenbosch c. 1250-c. 1550. The archaeological evidence', in: G. Helmig, B. Scholkmann en M. Untermann (redactie), *Centre-Region-Periphery. Medieval Europe* Basel 2002 (3 dln.), (Hertingen 2002) II, 140-147.
- H. van Haaster, *Archaeobotanica uit 's-Hertogenbosch. Milieu-omstandigheden, bewoningsgeschiedenis en economische ontwikkelingen in en rond een (post)middeleeuwse groeistad*. Dissertatie Universiteit Amsterdam 2003 (een publieksuitgave voor 2004 wordt voorbereid).
- Diverse artikelen in het blad 's-Hertogenbosch en de Bossche Bladen.

Noten

- 1 C.M. Heighway (redactie), *The Erosion of History. Archaeology and Planning in Towns. A study of historic towns affected by modern development in England, Wales and Scotland* (London 1972); W.A. van Es, J.M. Poldermans, H. Sarfatij, J. Sparreboom (redactie), *Het bodemarchief bedreigd. Archeologie en planologie in de binnensteden van Nederland* (Amersfoort/'s-Gravenhage 1982).
- 2 F. Verhaeghe en H.L. Janssen, 'Stadsgeschiedenis en stadsarcheologie in de Nederlanden', in: *Archief- en Bibliotheekwezen in België* 52 (1982) 1-52.
- 3 H.L. Janssen, 'Archeologisch onderzoek in 's-Hertogenbosch 1977-1979. Doelstellingen en resultaten', in: *Brabants Heem* 32 (1980) 146-158.